

Andrej A. LUKŠIČ*

KONEC DEMOKRACIJE?*

Povzetek. Avtor vprašanje demokracije postavi v kontekst kapitalistične družbe in jo prikazuje v več razvojnih fazah, ki so rezultat spreminjanja družbenih in političnih razmerij moči, ob tem pa si ne dela utvar, da kapitalizem lahko deluje tudi brez demokracije. Demokracijo povezuje s pravno državo in vztraja, da je pravna država nujni pogoj demokracije, ni pa je mogoče z njo nadomestiti. Z vztrajanjem na tej ideji se tlakuje pot v avtoritarnost. Demokracijo opredeljuje tudi skozi razmerje vladani in vladajoči ter opozarja, da je demokracija le ena od možnih oblik tega razmerja. Spreminjanje demokracije v kapitalistični družbi in njen možen zdrs v avtoritarnost povezuje tudi z delovanjem glavnih akterjev znotraj danih in vendarle vedno spreminjajočih se strukturnih in kulturnih razmer, ki so rezultat predhodnega delovanja akterjev in razmerja moči med njimi.

Ključni pojmi: demokracija, kapitalizem, politična moč, vladajoči-vladani, pravna država, struktura, delovanje, EU.

537

Uvod

Razpravljanje o demokraciji, tudi o možnosti njenega konca ter o možnih novih paradigmah, je treba razumeti kot zavestno delovanje v smeri krepitve demokratičnih političnih tendenc, ki se vpisuje vanje kot njen nujen pogoj. Spregledovanje ali celo zanikanje, da vedno znova obstaja problem demokracije v modernih kapitalističnih družbah, je pravzaprav pogled, ki krepi antidemokratične (tehnokratske) tendence. Če demokracija kot vedno žgoč družbeni in politični problem ne postane predmet premišljanja, potem se zagotovo ne iščejo nove (boljše) demokratične (institucionalne) rešitve: »no problem, no solution«. Zato gredo ta razmišljanja v smeri ohranjanja obstoječe narave akumulacijskega procesa in se nagibajo k bolj avtoritarnim oblikam vladanja. Na tem mestu naj še opozorimo, da samo premišljanje o novih oblikah demokracije ni enoplastno in se lahko zastavlja na več

* Dr. Andrej Lukšič, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Pregledni znanstveni članek.

ravneh. Že sama zastavitev vprašanja namreč določa domet tega premišljanja. Ni namreč vseeno, ali si upamo misliti onstran horizontov pravil demokratično-predstavniške oblike vladanja, ki jih sicer obravnavajo različni koncepti demokracije, toda še znotraj kapitalističnega produkcijskega razmerja (kapitalizma), ali pa smo pripravljeni na bolj radikalne premisleke in misliti celo onstran tega, s posegom v samo naravo akumulacijskega procesa. Zdi se, da bolj ko se bo nova oblika kapitalizma uveljavljala in bolj ko bi ta posegala po nedemokratičnih institucionalnih rešitvah, ki bi bile za državljane nesprejemljive, prej bi lahko pričakovali, da se bo razpravljanje o drugem vprašanju iz akademsko-filozofskih krogov preneslo v širšo javno in politično debato. Dokler pa bo mogoče razpravljati o novih oblikah demokracije in bo ta razprava imela tudi pomemben vpliv na nadaljnjo demokratizacijo modernih kapitalističnih družb, ki bo sprejemljiva tudi za državljane, pa bo razpravljanje o demokraciji ostajalo znotraj horizonta prvega vprašanja, in tako krepilo obstoječo razmerje politične moči, na katerem počivajo sodobne demokratično urejene družbe.

V tej smeri je zastavil svoj premiselek o demokraciji tudi Ralf Dahrendorf, ki je pred leti širšo in strokovno javnost opozoril, da obstaja neskladje v demokraciji in pri tem mislil na demokracijo kot obliko vladavine, ki jo izvolijo ljudje na splošnih volitvah. Položaj se v večini držav močno razlikuje od tistega izpred dvajsetih let, še bolj pa od tistega izpred petdesetih let, je zapisal, in ljudje so danes izgubili vero v volitve. Razloge za to išče v izgubi zaupanja volivcev v politične stranke, ki so se iz ideoloških strank spremenile v stranke, ki so vse bolj podobne plemenom, saj je bolj pomembna pripadnost kot pa določen sklop nazorov, v parlamentu ljudje ne vidijo več ustanove, ki jih zastopa in ki legitimno odloča o njihovem imenu; tretji razlog vidi v tem, da se je pod vplivom potrošništva spremenila zavest volivcev, zaradi katerega so precej bolj nepotrpežljivi kot nekoč. Vse to je sooblikovalo novo zavest volivcev, ki se množično abstinirajo od volitev. Alternativne rešitve Dahrendorf vidi v neposredni akciji v obliki demonstracij, ki se je pokazala kot učinkovita oblika in ki se lahko še nadgradi z orodji e-demokracije. Mogoča rešitev je tudi v nevladnih organizacijah, čeprav so po svoji strukturi pogosto nedemokratične, saj so bolj povezane z državljani. Ponuja pa se tudi direktna demokracija v obliki referendumov, ki pa ni sposobna vzpostaviti trajnih vezi med vladanimi in vladajočimi z redukcijo javnih razprav na referendumске alternative. Četrta možnost, ki jo omenja, pa je popolni izstop državljanov iz politike; v tem primeru bi se politiko prepustilo profesionalcem, državljani pa bi svoje življenje živeli na drugih, nepolitičnih dimenzijah. Ta je za Dahrendorfa najmanj sprejemljiva alternativa, saj na široko odpira pot v avtoritarnost. Ker ne vidi ustreznih rešitev, je maja 2003 s projektom Syndicate pozival k novemu razmisleku o demokraciji in njenih ustanovah vse tiste, ki jim je pri srcu vzpostavljanje svobode.

Demokracija in kapitalizem

V agrarni družbi bi bilo prakticanje demokracije razmeroma preprosto, toda zdi se, da je komaj kje obstajala potreba po njej. V industrijski družbi pa je prakticanje demokracije vse težje, toda notranja potreba po demokraciji je vse bolj navzoča. Monopoliziranje družbe, birokratiziranje javnega in privatnega življenja ter naraščajoča zapletenost v delovanju demokracije ovirajo ali celo preprečujejo uspešno množično vključevanje ljudi v politično oblikovanje volje. Zato sta iniciativnost in spontanost posameznikov – ne le v politiki – brezupno početje in tudi sama čvrsta organizacija, ki je pogoj za uspešno politiko, to spontanost ubija. Ta dejstva podkrepijo še prepričanja, na primer prepričanje, da je v osnovi vseeno, ali vlada kralj, diktator ali živimo v demokraciji. Za dobrega državljana je pomembno samo to, da si najde čim bolj varno mesto v družbi, ki naj bo čim dlje od oblasti, kakršne koli narave že je. To prepričanje seveda tlakuje pot avtoritarni, in ne demokratični državi. Protislovje med danimi možnostmi in potrebo je za Neumanna (1992: 296) osrednji problem demokracije, ki ima univerzalne razsežnosti in je o njem vredno razmišljati. V sodobnih družbah obstajajo različna razmerja med vladajočimi in vladanimi, demokracija pa je lahko le eno od možnih.

Od lanske jeseni je v javnih medijih znova vzplamtela razprava eminentnih družboslovcev in drugih demokratično usmerjenih intelektualcev z opozorili, da demokratična ureditev ni nekaj samoumevnega in da je obstoječa oblika demokracije le pod določenimi pogoji kompatibilna z obstoječo obliko kapitalizma.

Opozorila so upravičena, saj nam že bežen pogled skozi kratko zgodovino zahodnega kapitalizma razkrije, da kapitalizem lahko obstaja in učinkovito deluje tudi brez demokracije. Moderna demokracija, kakršno poznamo danes v razvitem zahodnem svetu, je nastala postopoma in je na zgodovinski oder stopila kasneje kot kapitalizem. Kapitalizem lahko deluje tudi v razmerah sprejemanja le minimalnih demokratičnih standardov, kot je to značilno za tiste vzhodno- in srednjeevropske države, ki so v zadnjih dvajsetih letih prehajale iz realnega socializma nazaj v kapitalizem. Še nižji so demokratični standardi v življenju družb na obrobju razvitega kapitalizma.

Povezava med obstoječo obliko demokracije in obstoječo obliko kapitalizma, ki bi govorila o nujnosti soobstoja in medsebojnega enoznačnega podpiranja, ne obstaja in tudi naravni zakoni nujnosti zanj ne veljajo. Mar to pomeni, da lahko že minimalne spremembe pogojev, na katerih temelji sobivanje med njima, vodi do erozije demokratičnih standardov, ki smo jih bili do danes vajeni? Koliko je ta povezava sploh trdna in kaj jo drži skupaj? Kaj jo lahko povsem razgradi?

Pragmatična in javna politična zavest se težko prebije skozi raznovrstne

ideološke koprene in uzre časovne zamejenosti, zato na primer verjame v večnost soobstoja obstoječe oblike kapitalizma in demokracije, v samo-umevnost, ki izhaja iz kolektivno zgodovinskega in/ali osebnega izkustva. Šele izkustvo radikalne demokratične diskontinuitete, ki mora biti ustrezno teoretsko reflektirana, omogoča, da se oblikuje individualno-kolektivna zavest o možnem drugačnem načinu političnega organiziranja družbe.

Zato je mogoče razpravljanje o koncu demokracije in o možnih novih paradigmah razumeti kot začetek spreminjanje tovrstne otopele politične zavesti in kot začetek spreminjanja razmerja političnih moči, na katerem je utemeljena obstoječa demokratična ureditev, ki pa se postavlja pod vprašaj zaradi sprememb v obliki obstoječega kapitalizma. Obstaja resna bojazen – na to opozarjajo demokratsko usmerjeni intelektualci –, da nova oblika kapitalizma, ki se kaže na horizontu, ne bo nujno ohranila vseh sedanjih demokratičnih standardov in pridobitev, saj bo morala vzpostaviti ustrezne nove strukture in dejavnosti, ki bodo uveljavljale in zagotavljale takšna pravila, ki bodo sama spet institucionalizirala posebna razredna razmerja kapitalistične družbe (Offe, 1985: 59). To pa ne pomeni nujno, da bodo ta demokratična ali bolj demokratična od obstoječih.

Demokracija in pravna država

Ne da bi se ujeli v metodološko zanko z definiranjem demokracije, lahko po Neumannu za demokracijo rečemo vsaj to, da je njen cilj udejanjanje svobode posameznika z množičnim sodelovanjem pri tem udejanjanju (1992: 295). Državljanom je lahko skozi sistem političnih pravil, ki urejajo razmerje med vladanim in vladajočim in ki veljajo za neko časovno obdobje, dokler se ohranjajo relativno stabilna razmerja politične moči, dopuščeno, da se različno aktivno udejavljajo v političnem življenju. Njihov boj za politično svobodo je najprej boj, da se sprejmejo pravila in ustroj institucij, prek katerih bodo lahko sodelovali pri oblikovanju politične volje (npr. ali bodo lahko le izbirali svoje predstavnike v najvišja telesa v državi ali bodo lahko tudi vsebinsko vplivali na pomembne odločitve, ki jih zadevajo). Za državljanke pa je lahko predvidena samo vloga podložnika, ki sicer lahko uživa zakonsko opredeljene pravice in je tako deležen le pravne svobode. V tem primeru je državljanom (vladanim) odvzeta možnost, da se za ohranitev pridobljenih pravic, za ohranitev pridobljene/izborjene pravne svobode, če/ko bi bile le-te pridobitve ogrožene, odločijo za politični boj. V tako vzpostavljenih razmerjih med vladanimi in vladajočimi sicer lahko govorimo, da gre za pravno državo, nikakor pa ne moremo govoriti tudi o demokratični državi. V pravni državi državljanji uživajo samo pravno svobodo, v demokratični državi pa tudi politično svobodo. Zaradi tega demokracije ne gre zvajati samo na pravno državo. Če se odpovemo demokraciji v korist pravne

države, se kot državljani odpovemo politični svobodi in sodelovanju pri oblikovanju skupne volje oziroma se zadovoljimo le z življenjem znotraj ohranjanja pridobljenih pravic, s pravno svobodo. Po drugi strani pa demokracija nikakor ne more obstajati brez pravne države. Velika tradicija konstitucionalizma, ki se je razvila prek Locka, Motesquieua in Kanta, se vedno postavi na stališče svobode posameznika in proti državni prisili. Država mora vedno znova dokazati svojo pravico do intervencije, dokaz pa je uspešen le v primeru, če pokaže, da intervencijo dopušča najvišji zakon (ustava), dokaz sam pa lahko izvede le neodvisno sodišče. Če pravne svobode ne razumemo kot elementa politične svobode, potem ne moremo govoriti o demokratičnem, temveč o boljševiskem razumevanju svobode (ibid.: 295), kjer ima država neomejeno svobodo poseganja v življenje državljanov.

Razumevanje, ki omejuje demokracijo na pravno državo, politično svobodo pa na pravno svobodo, na široko odpira vrata nedemokratični oziroma avtoritarni praksi. In še: če pride v razumevanju demokracije do redukcije na pravno državo, se tudi razumevanje politike zvede na pravoznanstvo, znanost o politiki pa na pravno znanost.

Demokracija ter razmerje med vladajočimi in vladanimi

Demokracijo razumemo kot sistem političnega vladanja, z osnovno delitvijo na vladajoče in vladane. Glede na to, kako se vladajoči v demokraciji institucionalno pozicionirajo, pa razlikujemo pasiven in aktiven vidik tega pozicioniranja. Pri pasivnem načinu so vladajoči in njihovo vladanje predmet nadzora in ocenjevanja volivcev, medijev, organiziranih interesnih skupin in drugih, katerim so vladajoči odgovorni. Posledica demokratičnih pravil je, da vladajoči lahko izgubijo svoje pozicije oblasti. Sistem pravil, ki jih opredeljujemo kot demokracijo, pa vsebujejo tudi aktivni vidik pri prakticiranju teh pravil: vladajočim ni treba le dobiti podpore pri vladanih, temveč morajo biti sposobni in voljni, tako de lege kot de facto, to podporo pretvoriti v politike (policy), in sicer tako, da pride vsaj v nekem pomembnem obsegu do vzpostavljanja pogojev in razvoja politične skupnosti, ki ji vladajo.

Ta aktivni vidik demokratičnih pravil je manj pogosto predmet premišljanja teoretikov demokracije, kot je drugi, pasivni (Offe, 2007: 177–178). Da bi vzpostavili ravnotežje med obema vidikoma, je treba reči, da je demokratični sistem pravil tisti, v katerem so vladajoči dejansko sposobni »narediti razliko« med tem, kaj je javno dobro in kaj ni, in ko so sposobni javno dobro zaščititi z oblikovanjem in uveljavljanjem javnih politik. Sistem pravil, v katerem so vladajoči perfektno odgovorni vladanim, ne morejo pa ničesar doseči v korist politične skupnosti, v osnovi ni nič drugačen kot karikatura demokracije, kar velja tudi za takšen sistem pravil, ki je visoko učinkovit v

oblikovanju pogojev in razvoja, ne omogoča pa hkrati nadzora in odgovornosti vladajočih do vladanih. Torej, pri demokratičnih pravilih morata biti oba vidika navzoča, sicer bi bilo malo verjetno, da bi vladani našli kakšen razlog, da bi podprli vladajoče, hkrati pa bi izpuhtela tudi sposobnost vladajočih, da bi lahko oblikovali pomembne politike in reševali probleme.

Kako pa je z nemočjo v demokraciji? Vladani so nemočni, če se ne vzpostavijo institucionalni okviri za nadzor vladajočih, vladajoči pa so lahko najdejo nemočni v različnih situacijah; to se pokaže, ko se niso več sposobni učinkovito soočiti s problemi oskrbovanja z javnim dobrim in zaščititi družbe pred »javnim slabim«. Če pride do te situacije, sistem pravil ni več sposoben oblikovati politik in demokratično konstituirana politična moč izgubi svoj smisel. Vladajoči pa so lahko ob svojo sposobnost oblikovanja politik tudi v primeru grožnje z vojaško silo, v modernih kapitalističnih družbah pa je glavni razlog, ki vladajoče dela za nezmožne, da bi učinkovito opravljali svoje delo, ekonomske narave. Trgi od tistih, ki naj bi bili oblikovalci politik, terjajo odkupnino: takoj ko vladajoči sprejmejo aktivni pristop pri reševanju socialnih problemov skozi oblikovanje politik, so lahko kaznovani z nasprotnimi reakcijami ekonomskih akterjev (vlagatelji, delodajalci), od katerih so (oblikovalci politik) dvakrat odvisni: potrebujejo njihovo politično podporo in njihov pristanek na plačevanje davkov. Politična moč vladajočih v demokratičnih družbah je tako dvojno določena: po institucionalni obliki jo določajo pravila demokratično-predstavniške oblike vladanja, ki dovoljujejo, da se lahko kaka skupina ali stranka polasti oblasti, če pri splošnih volitvah dobi podporo večine volivcev, po vsebinski pa je določena s potekom in potrebami akumulacijskega procesa. Ta dvojna določenost izhaja iz strukture moderne kapitalistične države, strukture, ki določujoče opredeljuje tudi politiko samo, »politika je le dinamični aspekt državne strukture« (Offe, 1985: 61).

Iz tega kratkega premisleka izhaja, da je demokracija (demokratična polity) odvisna od dveh pogojev: od institucionalizacije mehanizmov, ki vladajoče elite silijo k odgovornosti oziroma da so za svoje delovanje odgovorni vladanim, ki jih za njihovo delovanje sankcionirajo, in da se vzpostavijo pogoji za delovanje vladajočih, da so se sposobni upreti in ovirati udejanjanja ekonomske ali kakšne druge moči, če in kadar se te postavijo proti oblikovanju in udejanjanju javnih politik.

Demokracija, politična moč in politika

Reflektiranje strukturnih omejitev politike v kapitalistični državi je pogoj, da lahko uzremo uokvirjenost politike, istost pogojev skozi čas, hkrati pa možnost spreminjanja in minljivosti le-teh. Da bi lahko razumeli to dinamiko, vpeljujemo koncept politične moči.

Politična moč je najprej socialna moč, kjer gre za gospodovanje človeka nad človekom,¹ ki se izvaja z različnimi sredstvi oziroma kjer se uporabljajo vse tehnike, ki se jih ljudje lahko poslužujejo (od vzgoje, propagande, materialnih spodbud, prisile do terorja in drugih metod, ki jih ljudje uporabljajo pri uveljavljanju svoje moči nad drugimi). Ta postane politična, ko je usmerjena k moči v državi (Neumann, 1992: 301). Boj za moč v državi je za Neumanna bistvena značilnost politike in zato tudi njene opredelitve, na kratko »politika je borba za moč« (ibid.: 294).

Razmerij moči ni mogoče opredeliti s pravnimi odnosi. Razmerja med močnimi prav tako tudi razmerja med močnimi in nemočnimi (vladajočimi in vladanimi) ni mogoče izčrpati na racionalni ravni, jih ni mogoče povsem predvideti. Neumann pravi, da so ta razmerja v različnih obsegih tudi iracionalna, nepredvidljiva.

Politike (policies) so vedno izraz razmerja političnih moči med akterji, ki sodelujejo pri oblikovanju politik. Od institucionalnega dizajna in pravil igre pa je odvisno, kateri akterji so sploh pripuščeni in s kakšnimi pristojnostmi lahko vstopajo v ta proces. Skozi institucionalni dizajn se torej izvaja selekcija akterjev in tudi interesov, vizij, vrednot ipd., ki bodo lahko soudeleženi pri oblikovanju neke politike (policy). Zato je prva demokratična bitka – bitka okoli institucionalnega dizajna. Od razmerja moči med akterji je torej najprej odvisen institucionalni dizajn, ki bo bolj ali manj demokratičen, ki bo bolj ali manj propusten za različne akterje. V teh bitkah pa akterji svojo moč uporabljajo za različne namene in na različne načine.

Če mora biti v pravni državi vladavina izpeljana iz splošnih zakonov (ustave), tako da so odnosi med državo in državljani vnaprej predvidljivi in v kateri imajo državljani zagotovljeno vsaj minimalno stopnjo svobode in varnosti – ne glede na obliko vladavine, potem mora pravna država vključevati tudi izjeme, in sicer mora vsebovati takšna pravila, da se lahko politična moč oziroma nemoč uveljavi, četudi gre proti obstoječim pravnim odnosom. Dopusčeno mora biti, da politična moč nadvlada racionalne pravne odnose.²

Politični teoretiki razlikujejo med močjo kot sredstvom dominacije in močjo kot pozitivno zmožnostjo. Prvi pojem pokriva uporabo moči, s katero se nadzorujejo tako misli kot delovanje drugih. Ta ima negativno konotacijo, saj napeljuje posameznika ali skupino, da načenja avtonomijo drugega

¹ Neumann pojem moč opredeli širše; po njegovem pojemu moč obsega tako gospostvo nad naravo kot gospostvo nad ljudmi. Gospostvo nad naravo razume kot intelektualno gospostvo, ki se opira na spoznanja o zakonitosti zunanje narave. To znanje je osnova produktivnosti družbe (1992: 301). Ker je to gospostvo vir sprememb življenjskih pogojev na planetu, ki s povzročanjem ekološke krize uvajajo povsem nove dimenzije oblikovanja globalnih politik, bi moralo tudi to gospostvo postati predmet premišljanja politične znanosti oziroma politične ekologije.

² Najbolj nazorno to lahko pokažemo s primerom izrednega ali vojnega stanja, pravico do samoodločbe naroda ipd.; to so pravne formulacije, ki dopuščajo, da se institut celotne pravne države, ko to vladajoči (politika) ocenijo, postavi zunaj veljavnosti.

posameznika ali skupine. Moč kot zmožnost pa gre razumeti kot sredstvo in vir za premagovanje dominacije, v širšem smislu pa kot podporo kritičnemu mišljenju in učinkovitemu delovanju. Ta vrsta uporabe moči pa »opolnomoči« posameznike in skupine. Za razumevanje ohranjanja/spreminjanja obstoječe demokracije je treba vpeljati oba koncepta moči.

V tem prispevku se bomo omejili le na koncept »moč kot dominacija«, ki ga teoretiki razumejo v štirih dimenzijah. Prva dimenzija se nanaša na eksplicitno in opazno uporabo moči z namenom, da se nadzoruje obnašanje drugih, ki ga lahko zvedemo na formulo: A ima moč nad B takrat, ko lahko prisili B, da stori nekaj, česar B sicer ne bi storil. Lahko pa so posamezniki in skupine podvrženi moči, ki je manj očitna in opazna. V tem primeru lahko A izvaja moč nad B tako, da uporablja zastraševanje, grožnjo, nadzoruje dostop do odločevalske arene in nadzoruje odločevalsko agendo ter se izogiba vidnim sredstvom, kot so fizična moč, denar ali volilni glas. Prakticiranje te oblike moči se pri političnih odločevalcih pogosto izteče v ne-delovanje ali ne-obnašanje.

Če velja za prvo obliko uporabe moči, da A pripravi B, da nekaj naredi, kar B sicer ne bi storil, pa za drugo velja, da A prepreči B, da bi storil to, kar bi si želel storiti. V vseh različicah v tej obliki je uporaba moči relativno bolj subtilna, kot je v prvi, in jo je težje opazovati ter empirično meriti. Pri prakticiranju obeh oblik moči je B zavesten moči in nadzora A. Toda moč se lahko uporablja za nadzor tudi tako, da B tega ni zavesten. Ljudje so v tem primeru podvrženi nadzoru prek manipuliranja ali sprevrčanja njihovega samorazumevanja in zaznave njihovih lastnih interesov. Ta oblika moči se lahko izvaja s propagando, z manipuliranjem s simboli, medijskimi sprevrčanja in ideologijo. Včasih ljudje verjamejo v mite in stereotipe o sebi ali sprejemajo zgodbe in opise drugih o sebi. Ko se to zgodi, B voljno stori to, kar A oznani, četudi je to objektivno v nasprotju z njegovimi interesi.

Pozornost se od prve do tretje oblike moči premika, in sicer od delovanja oziroma nedelovanja B k prepričanjem B, ki so pomembnejša kot delovanje oziroma nedelovanje. To pomeni, da se prostor pozornosti razširi in vključuje tudi nekatere premisleke identitete B. Na osnovi del francoskega družbenega kritika in teoretika Michela Foucaulta se je oblikovala še ena dimenzija uporabe moči kot dominacije. Ta se usmerja na oblikovanje identitete B, ki sočasno odpira tudi vprašanje narave in identitete A. Mark Mattern (2006: 373) ugotavlja, da se tretja dimenzija moči le delno nanaša na identiteto, in sicer na interese B in na njegova prepričanja o njih, se ne zajeda v njegovo identiteto, vzame jo kot dano, usmeri pa se na teptanje objektivnih interesov B ter zanikanje njegove samopercepcije in samorazumevanja. Četrta dimenzija moči – v primerjavi s tretjo – jemlje B kot subjekt, ki ima specifične interese in prepričanja in ki jih je treba z delovanjem moči ustrezno oblikovati. Procesu oblikovanja so podvržena tako njegova prepričanja,

samorazumevanje kot tudi drugi konstitutivni elementi njegove identitete. Ta dimenzija močno načne predstavo o stabilnih in avtonomnih identitetah, za katere je značilen sklop koherentnih interesov, ki se sicer oblikujejo v pogojih družbene konstrukcije, katerim je imanentno delovanje družbenih in političnih moči. Pozornost pri tej dimenziji je usmerjena na družbeni (in politični) kontekst, ki se je oblikoval skozi razmerja moči in ki ima globok in obsežen vpliv na našo identiteto. Vse naše politične, ekonomske, pravne in religiozne prakse so vrasle v družbeni kontekst, ki ga obvladujejo različni diskurzi in pravila, ki pa so rezultat razmerja moči v določeni časovni točki. Učimo se misliti in obnašati v skladu s temi diskurzi in pravili, zato postanemo specifični tip ljudi, ki je nastal kot rezultat življenja znotraj nekega družbenega konteksta. Četrta dimenzija moči tako deluje skozi avtoritativni kulturni kontekst, v katerem se oblikujejo dominantna prepričanja, obnašanje in ne nazadnje tudi identitete.

O tretji dimenziji moči govorimo, ko so prepričanja in samorazumevanje B popačeni glede na njegove objektivne interese, četrta dimenzija pa vpeljuje možnost normalnih, nepoškodovanih samorazumevanj in razume identiteto kot rezultat procesa discipliniranja in subjektiviziranja. Ta proces subjektivizacije pa ni popoln, saj lahko sproducira tudi odpor. Njegov vpliv na oblikovanje identitete je zato nezadosten, nepopoln, praviloma vedno tudi spodleti. Poleg tega pa si B tudi skozi genealogijo ali zgodovinsko prisvojitvijo bojev in konfliktov, ki so (bili) kovačnica norm, lahko pridobi kritično zavest, in tako v prihodnosti nadzira (vsaj delno) socialni kontekst, prepričanja, obnašanje in podobno, kar še sodi v identitete. Četrta dimenzija moči je vpisana v vse naše družbene prakse, ki so vedno vpete v neki družbeni kontekst, v katerem je moč imanentno navzoča.³ Demokratična ali avtoritarna ureditev je del družbenega konteksta, v katerem se socializirajo nove generacije in si oblikujejo lastno samorazumevanje, tudi razumevanje sebe kot političnega bitja, kot (aktivnega) državljana ipd., in v katerem se resocializirajo starejše generacije v duhu bolj ali manj demokratične politične kulture.

³ *Mnoge elemente četrte dimenzije moči lahko odkrijemo znotraj različnih družbenih praks. Potrošništvo tako odvrča ljudi od njihovih državljanskih obveznosti in včasih celo preprečuje njihovo soudeležbo v politiki, s tem ko ljudem nalaga nove obveznosti, kot so varčevanje, redno plačevanje računov, nalaganje vse več in več dela. Korporativna moč je vpeta v vso našo kulturo, pravi Mattern (2006: 375), in prežema vsa sporočila, ki so namenjena potrošnikom. Prav tako kultura, ki je globoko zaznamovana s tekmovalnimi športi, jemlje veliko časa povprečnemu posamezniku in družinam. Ta čas bi lahko vsaj delno namenili državljanskim zadevam. Liberalna kultura daje prednost privatnemu življenju in zasledovanju ekonomskih ciljev pred javnim življenjem, ki mnoge demotivira za udejstvovanje v politiki. Radikalni individualizem pa spodbuja participacijo le v tistih primerih, ko je treba zaščititi lastne interese. Bolj ko so vsi ti elementi vključeni v kulturo neke skupnosti in dobijo status normalnosti in naravnosti ter bolj ko oblikujejo misli in obnašanje posameznikov, manj je možnosti, časa in pripravljenosti, da bi posamezniki motivirano sodelovali pri odločanju o javnih zadevah in sploh v politiki.*

Vse štiri opisane dimenzije moči krepijo obstoječe razmerje dominacije med vladanimi in vladajočimi oziroma tendenčno neprestano delujejo v smeri krepitve moči nad vladanimi (zaradi omenjenih strukturnih razlogov), kar pa lahko postane problem v zgodovinsko ustreznem trenutku, ko se razmerja družbenih in političnih moči, na katerih je utemeljena demokratična ureditev, tako spremenijo, da je pod vprašajem obstoj demokracije same. V nadaljevanju bomo skozi večnivojski pogled na demokracijo prikazali glavne sočasne kompleksne procese, ki razkrajajo, ohranjajo ali demokratizirajo obstoječo obliko demokratično urejene kapitalistične družbe.

Demokracija in njeno dinamično večnivojsko razumevanje

Ukvarjanje z vprašanjem demokracije se je v evropski politični misli v 90. letih usmerilo po eni strani na vprašanje demokratizacije Evropske unije, po drugi strani pa na vprašanje demokratične konsolidacije, ki je bilo prostorsko vezano na države srednje in vzhodne Evrope. Te države, ki so izražale ali še izražajo namero na članstvo v Evropski uniji, so bile po drugi svetovni vojni nedemokratične, natančneje rečeno avtoritarne, vse dokler v 90. letih niso stopile na pot demokracije. Vprašanje demokracije je bilo zato postavljeno na relaciji avtoritarnost-demokracija, zato je bil v ospredju pojem konsolidacija demokracije. Vprašanje demokracije pa se danes postavlja na obrnjeni relaciji, na relaciji demokracija-avtoritarnost, in to ne le za države srednje in vzhodne Evrope, temveč za vse države, ki so vključene v Evropsko unijo. Še več: vprašanje demokracije se postavlja kot vprašanje usode sedanje demokracije na ravni vsega sveta. Gre za vprašanje možnosti zdrsa demokracije nazaj v avtoritarnost.

Da bi lahko pokazali, na katerih ravneh lahko prihaja do sprememb, ki vodijo v spreminjanje obstoječe demokracije, se bomo naslonili na Merkllov (1999) štiristopenjski model demokratične konsolidacije. Njegov model je analitičen in dinamičen le na ravni konsolidacije demokracije, ki poteka od ustave, institucij, ravnanja ključnih družbenih akterjev do konstituiranja demokratične politične kulture, ker ne vključuje tudi procesov stabiliziranja (le omenja v kontekstu dekonsolidacije) in spreminjanja (že konsolidirane) demokratične ureditve, ne vključuje možnosti demokratizacija demokracije ali uvajanja (elementov) avtoritarnost. Te manke bomo zapolnili s pomočjo dveh morfogenetskih konceptov Margaret Archer (1996).

Merkel je svoj model osnoval na konceptu pozitivne demokratične konsolidacije,⁴ ki ima z vidika ohranjanja demokratične stabilnosti večjo

⁴ Geoffrey Pridham (1995) vpelje dva tipa konsolidacije, in sicer »negativno« in »pozitivno« konsolidacijo. »Negativno« so konsolidirane tiste države, v katerih noben relevanten politični ali družbeni akter ne zahteva, da se njegovi interesi in cilji uveljavljajo zunaj demokratičnih institucij v prepričanju, da v danem trenutku ne obstaja nobena bolj privlačna sistemska alternativa demokraciji. Ta minimalistični

težo. Njegov model vsebuje štiri analitične ravni, na katerih se izvaja demokratična konsolidacija političnega sistema. Najprej se izvede demokratična konsolidacija na prvi ravni (ustava), sledi ji druga (predstavnštvo), tretja (ravnanje) in na koncu še četrta raven (politična kultura), ki pa se izvaja nazadnje in potrebuje največ časa, zato traja najdlje. Te štiri ravni predstavljajo tudi temeljne elemente sekvenčne teorije demokratične konsolidacije, ki je še v izgrajevanju.

Prva raven demokratične konsolidacije se nanaša na ustavno konsolidacijo, ki opredeli osrednje ustavne politične institucije, kot so predsednik države, vlada, parlament, sodstvo in volilni sistem. Gre za vzpostavitev osnovne strukture na makroravni. Ustavna konsolidacija se običajno zaključi najprej in vpliva na ostale tri ravni, in sicer tako, da določa polje pravne svobode, določa, kaj se sme in kaj ne, dovoljuje in sankcionira, s tem pa omogoča in omejuje delovanje, torej oblikuje strukture⁵ in sistem.

Druga raven se nanaša na predstavniško konsolidacijo, ki opredeli teritorialno in funkcionalno reprezentacijo interesov ter vzpostavi stranke in interesna združenja. V tej fazi se konstituirajo akterji, ki sodijo analitično na mezoraven. Konstalacija in delovanje akterjev določata način, na katerega se konsolidirajo norme in strukture na prvi ravni, po drugi strani pa konfiguracija prve in druge ravni vpliva na obnašanje akterjev na tretji ravni, in sicer pozitivno ali negativno v smeri demokratične konsolidacije.

Na tretji ravni demokratične konsolidacije poteka konsolidacija ravnaj neformalnih političnih akterjev na mezoravni, ki so sicer potencialni politični akterji. Sem uvrščamo vojsko, zemljiške veleposestnike, finančni kapital, podjetnike, radikalna gibanja in skupine. Uspehi demokratične konsolidacije na prvi in drugi ravni so zelo odvisni od tega, ali bodo potencialne vetosile hotele uveljavljati svoje interese znotraj ali zunaj demokratičnih norm in institucij ali bodo delovale celo proti in v nasprotju z njimi. Če se v neki družbi konsolidirajo prve tri ravni, potem je to dobra osnova za izgrajevanje meščanske družbe, ki šele stabilizira demokracijo.

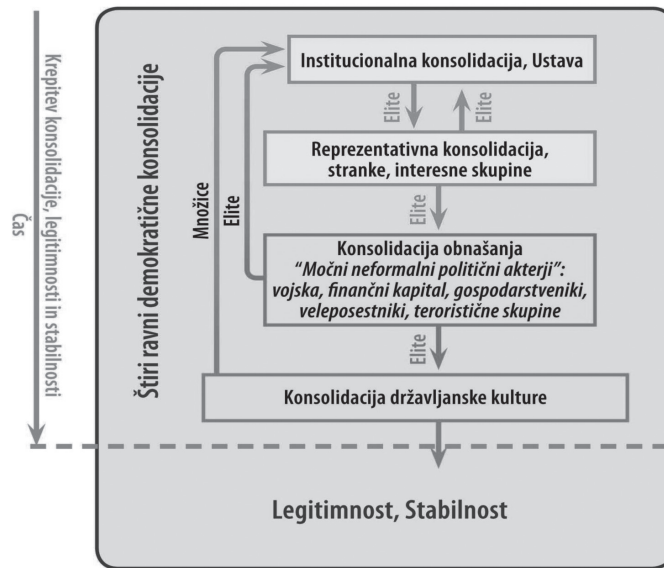
Četrta raven demokratične konsolidacije pa se nanaša na mikroraven, na

koncept demokratične konsolidacije je teoretsko utemeljen na maksimah teorij delovanja. Politični sistem pa je »pozitivno konsolidiran« takrat, ko je celoten sistem legitimen in ko nima alternative ne le v očeh elite, temveč tudi ko stališča, prepričanja, vrednote in vzorci obnašanja državljanov vzpostavljajo stabilno vero v legitimnost demokracije. Ta koncept konsolidacije pa bolj sledi teorijam sistemov. »Pozitivni« koncept konsolidacije stavi na daljše časovno obdobje (širši časovni horizont), saj je za stabiliziranje postautoritarne demokracije potrebna sprememba politične kulture na ravni državljanov. Koncept »negativne« demokratične konsolidacije pa je omejen samo na elite in je zanj potrebno manj časa.

⁵ Stopnjo konsolidacije ustavnih institucij (prva raven) se lahko opredeli z izpolnitvijo naslednjih treh bistvenih meril: 1) institucionalna učinkovitost: politične institucije morajo sprejemati pravične, problemu primerne odločitve in proizvesti politično stabilnost; 2) institucionalna transparentnost: politične odločitve morajo biti demokratično legitimirane, odgovorne in podvržene nadzoru (kontroli); 3) institucionalna vključenost: institucije morajo spodbujati politično in družbeno integracijo in participacijo.

raven državljana oziroma na konsolidacijo demokratične politične kulture. Konsolidacija demokratičnega sistema se konča šele z izgradnjo državljanske kulture kot socialno-kulturne osnove demokracije. Kot vemo iz raziskav politične kulture, ki so proučevale drugi val demokratizacije (v Italiji, Zvezni republiki Nemčiji, Avstriji in Japonski po letu 1945), se ta lahko oblikuje desetletja in se zaključí šele z zamenjavo generacij.

Slika 1: MODEL DEMOKRATIČNE KONSOLIDACIJE

Vir: Lukšič A. Andrej, neobjavljen tekst, prilagojeno po Merkel (2007).

Konsolidirana demokratična politična kultura zagotavlja veliko stopnjo imunosti prvih treh ravni na ekstremne (naravne, zunanjepolitične idr.) krize, ki lahko ogrožajo stabilnost (prva in druga raven) ali integracijo (tretja raven). Brez konsolidacije na vseh štirih ravneh, po prepričanju Merkla, ne moremo govoriti o dolgoročno stabilni demokraciji. Šele demokratična konsolidacija, ki obsega vse štiri ravni, zagotavlja dolgotrajno in močno stabilnost demokratične ureditve, ki bo odporna tudi na ekstremne (politične) krize.

Pridružujemo se Merklovemu stališču, da demokratična konsolidacija – potem ko je enkrat vzpostavljena – ni ireverzibilno končno stanje. Demokracijo kot rezultat konsolidacije je treba razumeti le kot razmeroma stabilno ravnotežje določenih elementov demokratičnega sistema, ki je bolj ali manj odporno na nedemokratične tendence, ki vodijo v dekonsolidacijo demokracije. Tu Merkel implicitno vpelje koncept razmerja demokratičnih in nedemokratičnih družbenih in političnih moči. Za ohranjanje dinamičnega

demokratskega ravnotežja na vseh štirih ravneh je treba nenehno demokratično delovati v smislu ohranjanja obstoječih elementov demokratičnega sistema proti avtokratskim, tehnokratskim in drugim nedemokratičnim tendencam. Prav tako pa je treba konceptualizirati možnosti za spreminjanje obstoječih demokratičnih elementov v smeri nadaljnje demokratizacije, za procese demokratizacije demokracije, ki jih Merklov model prav tako le implicitno vsebuje. Demokracija, ki je konsolidirana na vseh štirih ravneh in je sposobna ohraniti dosežene stopnje demokracije, hkrati pa je odprta in se je sposobna spreminjati v smeri nadaljnje demokratizacije, je pravzaprav veliko bolj imuna na zunanje in notranje destabilizirajoče intence, ki nastajajo v dramatičnih ekonomskih ali političnih krizah.

Demokracijo, njeno stabilnost in spreminjanje, ki ju določujoče opredeljuje vsakokratno stanje razmerij družbenih in političnih moči, ki so vsakokrat rezultat (ne)delovanja ključnih družbenih in političnih akterjev (tudi državljanov) znotraj zatečenih strukturnih in kulturnih pogojev, bomo še dodatno osvetlili z vidika dinamike struktura-kultura-delovanje.

Demokracija in struktura-delovanje-kultura

Nekateri politologi⁶ že vrsto let poudarjajo, da je treba vprašanju struktura-delovanje nameniti osrednjo pozornost, saj brez tega ni več mogoče zadovoljivo pojasnjevati političnih fenomenov. V politični znanosti smo priče izjavam o političnih dogodkih in fenomenih, ki zadevajo tako strukturo kot delovanje, čeprav se eksplicitno na ta dva pojma ne sklicujejo. Ko se politologi usmerjajo na proučevanje obnašanja posameznikov in skupin ter na učinke njihovega delovanja na politične dogodke, implicitno favorizirajo delovanje. Ko pa proučujejo vprašanja, kot so na primer, kako spremembe v ekonomiji in državnih institucijah vplivajo na politične spremembe, pa favorizirajo strukturni dejavnik pri pojasnjevanju teh sprememb. S predmetom proučevanja je tako v veliki meri določeno tudi stališče politologov do delovanja oziroma do strukture in številne razprave se vrtijo le okoli vprašanja, ali je pomembnejši strukturni faktor ali faktor delovanja pri pojasnjevanju političnih fenomenov in dogodkov. V ozadju teh strokovnih razprav pa so povsem praktična vprašanja, in sicer: v kolikšni meri imamo ljudje kot akterji možnost oblikovati svojo usodo (delovanje); v kolikšni meri nam je življenje strukturirano s čim, kar je zunaj našega nadzora; v kolikšni meri nam našo usodo določajo zunanje, od nas neodvisne sile (struktura). Pri tem razumemo delovanje kot možnost posameznika ali skupine, da (namerno

⁶ Tudi mnogi pomembni družboslovci so že več let pred njimi poudarjali, da je to vprašanje najpomembnejši teoretski problem v humanističnih in družboslovnih znanostih. Stuart McAnull (2002) omenja Giddensa, Carlsnaesa, in Archerjevo, med politologij pa Haya, Marsha in Bulpitta.

ali nenamerno) vpliva na svoje okolje, strukturo pa kot kontekst oz. materialne pogoje, ki določajo omejen razpon možnih dejavnosti, ki so akterjem na razpolago. Delovanje pa ni determinirano le s strukturo, temveč tudi z zavestjo, idejami, (politično) kulturo. Diskurzi in ideje prav tako neposredno pogojujejo in vplivajo na delovanje posameznikov in skupin. Tako že način, na katerega posameznik diskurzivno konstruira dogodke, vpliva na njegove možnosti in delovanje. Prevladujoče ideje torej prav tako kot strukture lahko omogočajo (okrepijo) oziroma onemogočajo (omejujejo) delovanje posameznikov in skupin.⁷

Za tematiziranje razmerje med strukturo-delovanjem in (politično) kulturo v časovni dimenziji smo se oprli na koncept Margaret Archer (1996), ki je v tradiciji mislecev od strukturalizma, intencionalizma in dialektičnih pristopov med prvimi konceptualizirala to razmerje na način, ki odpravlja vrsto težav predhodnih konceptualizacij.⁸

Prepričana je, da se lahko poenostavitvam in mešanju kulture in delovanja izognemo, če si zamislimo interakcijo med kulturo in delovanjem kot zrcalno sliko razmerja med strukturo in delovanjem. Na osnovi tega stališča izpelje model morfogenetske sekvence, ki je uporaben v praktičnih analizah družbenih in političnih sprememb na ravni idejnega.

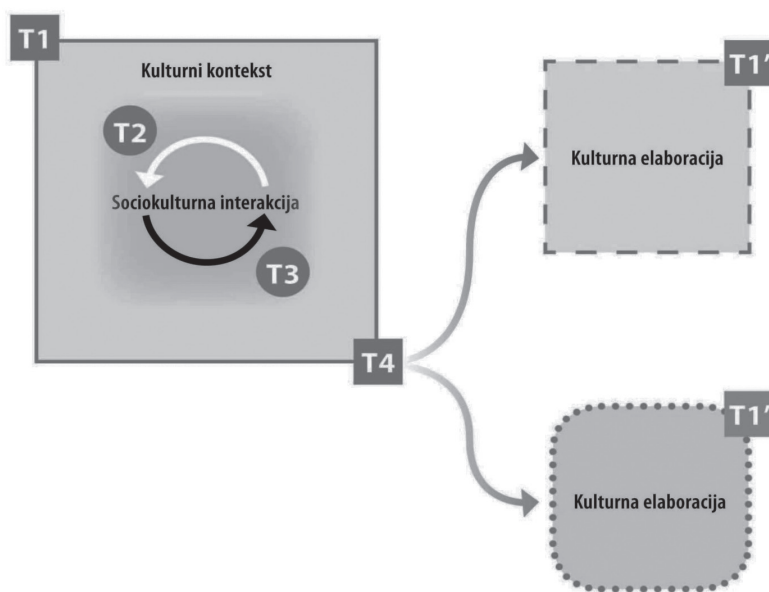
Kulturno pogojevanje (TI) se nanaša na kulturni kontekst, v katerem se določeno delovanje odvija. Kulturni pogoji se pojavljajo kot rezultat predhodnih delovanj, in sicer npr. v obliki ideologij, kot različni koncepti dobrega in slabega, kot koncepti enakosti, pravičnosti demokracije itd.

⁷ McAnulla (2002) meni, da je ključno vprašanje, kako pri pojasnjevanju razložiti idejne ali diskurzivne faktorje in pri tem ne zapasti na teren postmodernizma, seveda če – tako kot ona – ne delimo postmodernističnega stališča, da je vse artikulirano v diskurzu, in verjamemo, da obstaja še kaj, kar je onstran tistega, kar je v diskurzu artikuliranega. McAnulla se sprašuje, ali bi morali ideje razumeti kot še eno družbeno strukturo, ki se lahko analizira vzporedno z drugimi, ali moramo ideje razumeti najprej kot izraz delovanja. Pri tem daje tudi metodološki napotek, kako se izogniti zankam postmodernizma. Predlaga, da se vzpostavi jasno razliko med idejnim in materialnim in nato še razliko med strukturo, delovanjem in idejnim.

⁸ Archerjeva ob bok strukturi in delovanju eksplicitno postavlja kulturo kot ključni metateoretski koncept (v Archer, 1996). Glavni smisel ločevanja strukture in kulture je po mnenju Archerjeve v tem, da se tako onemogoči mešanje ravni materialnega in idejnega. Podobno Archerjeva razlikuje med kulturo in delovanjem in pravi, da je njuno razmerje podobno kot razmerje med strukturo in delovanjem. Razmerja so sicer lahko enaka na analitični ravni, se pa na ontološki razlikujejo. Mešanje strukture in kulture bi namreč pomenilo isto kot mešanje materialnega z idejnim. Zato je treba kulturo razumeti sorazmerno avtonomno, kar pa obstoječe teorije o vlogi kulture ne storijo in mešajo strukturo in delovanje. Tako nekateri avtorji pristajajo na tezo o »dominantni ideologiji«, kjer je kultura razumljena kot zmanipulirani proizvod akterjev iz vladajočega razreda, ki imajo moč, da spoznavajo in koherentne ideje, da oblikujejo idejno mrežo za družbo kot celoto. Ta pogled na oblikovanje dominantne kulture je reduciran na delovanje določenih skupin, torej je zveden zgolj na razrednost. Tej tezi nasprotujejo drugi avtorji s tezo, da kultura ima notranjo sistemsko enotnost – deluje v skladu z določenim »kodom«. Da bi lahko komunicirali, se morajo akterji posluževati te kode in je zato ne morejo niti samovoljno spreminjati niti ne kaj veliko prispevati k njeni spremembi.

Kulturni pogoji vplivajo na način, na katerega ljudje mislijo in na katerega razumejo svoj položaj v razmerju do drugih, pa naj gre za politiko, za demokracijo/avtoritarne režime, za delovno mesto ali družino. Delovanje se vedno izvaja v okvirih obstoječih kulturnih razmer.

Slika 2: TRISTOPENJSKI CIKEL SPREMEMB

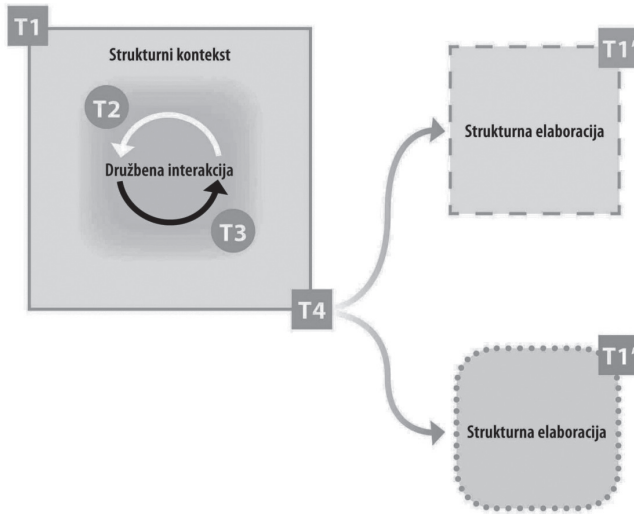
Vir: Lukšič A., Andrej, neobjavljen tekst, prilagojeno po Archer (1996).

Sociokulturna interakcija (T2–T3) je ključna za razumevanje spreminjanja. Kulturni pogoji sicer močno vplivajo na akterje, pri tem pa akterji ohranjajo moč, da lahko spreminjajo dane kulturne pogoje. Nasprotovanje kulturnim normam, ki je zgrajeno na samostojnem mišljenju, lahko posamezniki ali skupine izražajo na različne načine v javnem prostoru, in sicer od izražanja mnenj, demonstracij do izražanja v kampanjah ali s prepričevanjem v medijih (glej tekst zgoraj o dimenzijah moči kot dominacija). Skupine, ki imajo drugačne vrednote, kot prevladujejo v določeni družbi (politiki), se spopadajo v javnem prostoru v upanju, da bodo uspešne pri uveljavljanju svojih lastnih vrednot in pogledov.

Kulturna elaboracija (ali reprodukcija) (T4) je rezultat delovanja. V fazi T2–T3 pride do delovanja, katerega posledica bo verjetno modifikacija ali sprememba v določenem segmentu kulturnega konteksta. Pri spreminjanju kulturnega konteksta po meri svojih ciljev in vizij imajo lahko nekatere skupine več uspeha kot druge, lahko pa pride tudi do sprememb, ki jih nobena vpletena skupina pravzaprav niti ni hotela, pa so se kljub temu dogodile kot rezultanta novega razmerja moči.

Drugi koncept, imenovan morfo-genetski cikel, prikazuje razumevanje razmerja med strukturo in delovanjem v času. Za ta koncept so prav tako karakteristične tri stopnje.

Slika 3: TRISTOPENJSKI CIKEL SPREMEMB

Vir: Lukšič A. Andrej, neobjavljen tekst, prilagojeno po Archer (1996).

Strukturalna pogojenost (T1) se nanaša na kontekst, v katerem se delovanje odvija, in je nastala kot posledica predhodnih delovanj. Nastali so določeni pogoji, npr. podnebne spremembe, procesi globalizacije, mreža političnih institucij ipd., ki nato oblikujejo določene nove interese ljudi, ki so lahko povezani z delom, izobraževalnimi možnostmi, življenjskim slogom ipd. Delovanje se zato dogaja v okvirih obstoječih, strukturiranih pogojev.

Družbena interakcija (T2-T3) govori o delovanju. Strukturirani pogoji sicer močno (določujoče) vplivajo na akterje, toda kljub temu akterji premorejo vsaj določeno stopnjo neodvisne moči, da vplivajo nazaj na strukturalne pogoje s kreiranjem dogodkov. Posamezniki in skupine so v medsebojni interakciji in v prizadevanju, da bi uveljavili svoje interese in vplivali na končne rezultate (output), se poslužujejo svojih sposobnosti, veščin, znanj in osebnostnih lastnosti. Te interakcije so lahko na ravni dogovarjanja in/ali konflikta.

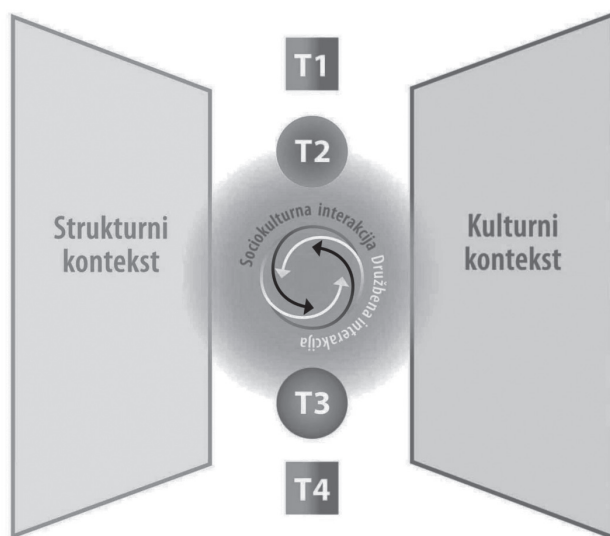
Strukturalna elaboracija (ali reprodukcija) (T4) se nanaša na strukturalne pogoje, ki se vsaj deloma spremenijo zaradi delovanja v T2-T3. Nekateri akterji so morda uspeli spremeniti pogoje tako, da gredo bolj po dlaki njihovih vizij in interesov, drugi so bili pri tem morda manj uspešni ali pa so celo izgubili že pridobljeno strukturalno prednost. Pogosto se zgodi, da spremembe, ki so se zgodile na ravni strukturalnih pogojev, niso po želji nobene

od vključenih skupin ali posameznikov, a so vendarle nastale kot rezultat konflikta in/ali kompromisa. S T4 se konča analitski postopek proučevanja strukturnih sprememb, hkrati pa T4 predstavlja začetek novega morfološkega kroga, za katerega je značilno, da so akterji vpeti v nov, spremenjen strukturni kontekst. Tako se T4 v naslednjem analitskem postopku proučevanja strukturnih sprememb spremeni v T1'.

Archerjeva poudarja, da se lahko zaradi delovanja akterjev struktura modificira ali reformira, lahko pa tudi ne. Rezultat delovanja je lahko stadij strukturne elaboracije, lahko pa je tudi stadij strukturne reprodukcije. Če pride do spremembe v strukturi, to spremembo M. Archer imenuje morfogeneza, če pa do sprememb ne pride in se struktura reproducira, pa govori o morfostazi. V tem primeru se delovanje akterjev ne dotakne obstoječih strukturnih pogojev, kar je lahko rezultat neuspeha pri uveljavljanju zelenih sprememb. Lahko pa se ohranja status quo preprosto zato, ker v danem trenutku ustreza vsem vpletenim akterjem.

Kljub analitičnemu ločevanju kulture in strukture pa Archerjeva meni, da je treba oba koncepta misliti skupaj, ker se v vsaki osnovni morfogenetski sledi »srečata« v stadiju T2–T3 oba cikla. V fazi družbene interakcije se akterji soočajo s pogojujočim vplivom tako strukture kot kulture. Tako med strukturo in delovanjem ter med kulturo in delovanjem obstaja dialektično razmerje. M. Archer verjame, da je razlikovanje med tema dvema dialektičnima razmerjema nujno, če nočemo tvegati, da se nam na konceptualni ravni pomeša idejno in materialno.

Slika 4: SOČASNOST CIKLA SPREMEMB

Vir: Andrej A. Lukšič, neobjavljen tekst

Tako kot pri Merkleu ima tudi Archerjeva v obeh morfoloških ciklih implicitno vključen koncept razmerja moči, saj na primer govori o družbi, za katero je značilna relativna stabilnost obstoječih (družbenih in političnih) struktur in (politične) kulture in ki ju je sicer težko modificirati ali reformirati, čeprav se to nenehno počne z delovanjem različnih akterjev.

Ali se bo demokracija v kapitalistični družbi še naprej odvijala na dosednji način ali pa se bo morda odprla za spremembe v smeri ali demokratizacije ali večjo avtoritarnosti, je predvsem odvisno od razmerja družbenih in političnih moči. Spremembam so lahko podvrženi posamezni elementi na kateri koli od zgoraj opisanih štirih ravneh (makro-, mezo- ali mikroravni). Svojo moč in delovanje lahko (družbeni in politični) akterji še dodatno okrepijo s koalicijami na nacionalni in na nadnacionalni oziroma globalni ravni in predvsem od njihovega delovanja bo odvisna prihodnost obstoječe demokracije v kapitalistični družbi. Neke naravne zakonitosti med obstoječo obliko kapitalizma in obstoječo obliko demokracije, ki bi demokracijo varovala pred zdrsom v avtoritarnost, ni. Demokracija v kapitalističnih družbah (in na globalni ravni) se lahko v sedanji obliki ohrani ali pa demokratizira le z zavestnim delovanjem demokratično ozaveščenih akterjev, ki so se sposobni organizirati na različnih ravneh in delovati znotraj obstoječih struktur in (politične) kulture z namenom, da bi jo obranili ali demokratizirali na vseh štirih omenjenih ravneh. Pri tem pa se morajo nenehno upirati tisti moči, ki vzpostavlja dominacijo, in vzpostaviti pogoje za generiranje moči, ki jih bo opolnomočila.

Demokracija in EU (primer ustavne konsolidacije)⁹

Na osnovi spreminjanja razmerij družbene in politične moči, ugotavlja Mattern (2006: 261–307), je prihajalo do razvoja liberalne demokracije, ki je do sedaj prešla že več faz. V vsakem zgodovinskem obdobju razvoja kapitalizma se je uveljavil malce modificiran koncept liberalne demokracije. Dandanes se tako namesto pluralističnega vse bolj uveljavlja participativni koncept, za katerega velja, da vse večjo težo dobivajo državljani in njihovo aktivno angažiranje v političnem prostoru.

V Evropski skupnosti/uniji smo bili priča krepitvi demokratičnih procesov vsaj od druge polovice 80. let, ko je bila prvič artikulirana zahteva po konsolidaciji demokracije v treh novih državah pristopnicah. Ta zahteva je potem postala pravilo tudi za vse ostale države pristopnice iz srednje in vzhodne Evrope. Po drugi strani pa so se v 90. letih pojavljale tudi zahteve po odpravi demokratičnega deficita (EP), po povezovanju evropskih regij (Odbor regij) in uveljavljanju civilnodružbenih organizacij (ESSO) in tudi

⁹ Nekateri deli teksta so nastali v sodelovanju z mag. Majo Bahor.

po takšni ureditvi, v kateri bi imeli ti akterji v institucionalnem dizajnu EU zagotovljen večji vpliv na oblikovanje politik in sprejemanje odločitev. Vse to naj bi uredili v »evropski ustavi« oziroma sedaj v Lizbonski pogodbi.

Evropska skupnost je bila dolgo razumljena kot »asociacija s posebnim namenom« (Ipsen, 1972: 176), ki ima omejeno količino dobro opredeljenih funkcij, ki so ji zaupane. Demokratična narava evropske konstrukcije zato sprva ni bila stvar resnega premišljanja in zato Rimska pogodba (1957) niti ne omenja načela demokracije. Na evropski ravni je koncept demokracije vstopil v politično razpravo relativno pozno, in to le kot pogoj za članstvo v ES in ne kot zahteva, na osnovi katere bi uredili »polity« ES. Prvič je bila demokracija omenjena v preambuli k Enotni evropski listini (1986) v luči širitve Španije, Portugalske in Grčije. V preambuli Maastrichtske pogodbe, ki je odprla vrata širitvi državam v srednji in vzhodni Evropi, države članice poudarjajo poleg načela demokracije še načelo svobode, spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter vladavino prava. Amsterdamska pogodba pa že uvaja sankcijske mehanizme v primeru, če države članice resno in vztrajno kršijo temeljne vrednote EU – kot je načelo demokracije. Pogodba iz Nice dovoljuje, da se v primeru obstoja očitnega tveganja tovrstnih resnih kršitev izdela priporočila za državo kršiteljico. Ustavna pogodba je omenjala demokracijo *tout court* kot enega od načel, na katerih je utemeljena EU, prav tako njena naslednica Lizbonska pogodba. Strnemo lahko, da dosedanje pogodbe niso niti opredeljevale demokracije niti niso predlagale, kako naj bi demokracijo interpretirali kot načelo, na katerem je utemeljena EU. Za uveljavitev kot temeljnega načela za »polity« EU je premalo, če vztrajamo le na tem, da EU kljub vsemu – in to naj bi bilo dovolj – predstavlja skupni imenovalac držav članic z demokratično tradicijo.

Čeprav je bila prvotna Evropska skupnost tehnokratski projekt, ki ga je vodila elita – z majhnim zanimanjem ljudi, pa je v luči naraščajočega prenašanja pooblastil na evropsko raven postal funkcionalistični in legalistični pristop nezadosten za legitimiranje evropske konstrukcije. Zato politični in legalistični diskurz postopoma prehajata na normativni okvir, ki je prav tako dominanten v našem mišljenju, ko gre za legitimnost in demokracijo na ravni nacionalne države, namreč kot ideja reprezentativne demokracije in še posebno ideja o parlamentarni demokraciji (Dehousse, 1998: 598). Zato ni naključno, da je bila prvotna skrb glede »demokratičnega deficita« ES usmerjena na potrebo po vključevanju ljudi prek evropskega parlamenta. Takšno neposredno parlamentarno predstavništvo evropskih državljanov na evropski ravni je bilo vedno kombinirano s posrednim teritorialnim predstavništvom državljanov prek vladnih predstavnikov v Svetu ministrov in v Evropskem svetu, upoštevajoč odgovornost nacionalnih parlamentov.

Povečana debata o demokratičnem deficitu v 90. letih je omogočila, da so se na političnem dnevnem redu pojavili tudi drugi elementi. Od konca

80. let so normativni diskurzi o legitimnosti evropske konstrukcije poudarjali potrebo po upoštevanju regionalne in lokalne avtonomije in vključevanju teh akterjev v evropsko oblikovanje politik. Maastrichtska pogodba je omogočila oblikovanje Odbora regij in dovolila državam članicam, da so v Odboru predstavljene z regionalnim predstavnikom. Znova sta se reprezentativna demokracija in odgovornost prek teritorialno izvoljenih predstavnikov pojavili kot osrednja normativna okvira. Razprava o demokratičnem deficitu je bila pogosto povezana s približevanjem EU državljanom in izgrajevanjem zaupanja v njene institucije. Nekateri elementi te razprave so ustrezali reprezentativni demokraciji, kot je zahteva po odprtosti posvetov in razprav v Svetu, ki opravlja zakonodajno funkcijo, in v to smer gredo tudi napor, da se naredijo povezave med posameznimi člani parlamenta in zastopniki zunanjih interesov transparentni z registriranjem stikov med člani parlamenta in lobisti. Nekateri elementi pa so bliže ideji participativne demokracije. Tako je Komisija vedno povezovala transparentnost s participacijo v procesu oblikovanja odločitev *ex ante*. Ne po naključju, saj so bile njene prve izjave o transparentnosti in o relacijah s posebnimi interesnimi skupinami navzoče že v letu 1992. To se je v glavnem zgodilo zaradi njene usmerjenosti na participacijo interesnih skupin – povezano je z naraščajočo potrebo po legitimiranju diskurza – in tako se je koncept participativne demokracije pojavil na evropski ravni. Sicer pa velja, da idejo participativne demokracije zasledimo v diskurzu civilne družbe in civilnega dialoga, ki sta ga razvijala tako Komisija kot Evropski ekonomsko-socialni odbor od konca 90. let (Smismans, 2004).

V nasprotju z dosedanjimi pogodbami EU pa osnutek Pogodbe o ustavi za Evropo vključuje naslov »Demokratično življenje Unije«, kjer omejuje demokracijo na reprezentativno in participativno, kot se je to oblikovalo skozi proces načrtovanja v Konvenciji, kjer se je del o demokratičnem življenju v Uniji v procesu Konvencije spreminjal, tako npr. v začetku reprezentativna demokracija ni imela svojega člena, v končni verziji osnutka Ustave, v katero so bili vključeni nekateri amandmaji in jo je predstavila Konvencija 18. julija 2003 Evropskemu svetu v Rimu, pa sta reprezentativna (46. člen) in participativna demokracija (47. člen) vključeni vsaka s svojim členom. Natančnejša opredelitev medsebojnega odnosa med obema načeloma demokracije je ostalo nejasno. Četrta alineja 47. člena pa presenetljivo vpeljuje še nek nov instrument, ki dovoljuje »neposredno participacijo državljanov skozi državljansko iniciativo«. Milijon državljanov lahko pozove Komisijo, naj predloži ustrezen predlog o določeni zadevi. To določilo pomeni odklon od dominantne usmeritve tega člena, ki prvenstveno opredeljuje participacijo kot predstavništvo skozi asociacije. Tako opredeljeno demokratično življenje v Evropski unije je v celoti ohranjeno tudi v evropski reformni pogodbi – Lizbonski pogodbi, ki ohranja označevanje demokracije v EU z obema

pridevnikoma: reprezentativna in participativna. Ker reprezentativna demokracija ni zadostno opredeljena v tem večnivojskem kontekstu, ima participativna demokracija precejšnjo možnost za učinkovitost. Še več, (zaželeno) razmerje med reprezentativno in participativno demokracijo ostaja odprto.

Ta kratek pregled pokaže, da je vprašanje demokracije v EU postal problem, o katerem je treba razmišljati. Debata o demokratičnem deficitu je usmerila pozornost na nedemokratično naravo evropske polity *in se*, ki se je z naporu demokratično usmerjenih akterjev demokratizirala. Bitka se je bila tako na idejni kot na strukturni ravni. Ker se je debata v glavnem razvijala po mednarodni vladni konferenci, v kateri so imeli/imajo dominantni akterji (posredni) mandat, dobljen na volitvah, je bila demokratizacija v tej fazi v glavnem obarvana z idejo o reprezentativni demokraciji, manj pa z idejo o participativni in neposredni demokraciji, ki pa sta dobili več prostora v zadnjem desetletju.

Če pristajamo na ugotovitev, da je vzpostavljena konsolidacija demokracij na nacionalni ravni (vsaj negativna konsolidacije, ki seže do ravni politične kulture elit, ne pa tudi državljanov) v državah EU, da je treba na evropski ravni sprejeti še ustrezen normativni akt, ki bo opredeljeval demokratično življenje in temu ustrezno vzpostaviti še ustrezni demokratični institucionalni dizaj in vpeljati ustrezno delovanje v njem, potem ni pretirana ocena, da je Evropska unija v bodoče lahko pomemben nosilec stabilizacije demokracije tudi na globalni ravni in pomemben akter pri oviranju ekonomsko močnih akterjih, ki jim je javno dobro deseta stvar. Demokratizacija še ne »ustavno konsolidirane« demokracije Evropske unije pa tako ostaja vedno odprt projekt.

LITERATURA

- Archer, M. S. (1996): *Realist Social Theory; The Morphogenetic Approach*. Cambridge: University Press Cambridge.
- Dehousse, R. (1998): *European Institutional Architecture after the Amsterdam Treaty: Parliamentary or Regulatory Structure?*. *Common Market Law Policy* 35: 598–619.
- Ipsen, H. G. (1972): *Europaisches Gemeinschaft*. Tübingen: Mohr.
- Lukšič, Andrej (1999): *Rizična tehnologija: izziv demokraciji*. K politični ekologiji. Ljubljana: ČKZ.
- Mattern, Mark (2006): *Putting ideas to work: A practical introduction to political thought*. Lanham, Boulder, NY, Toronto, Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, inc.
- Mc Anulla, Stuart (2002): *Structure and Acting*. V David Marsh in Gerry Stoker (ur.), *Theory and Methods in Political Science*, 265–285. New York: Palgrave Macmillan.
- Merke, Wolfgang (1999): *Systemtransformation. Eine Einfuehrung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*. Opladen: Leske + Budrich

- Neumann, Franz (1992): *Demokratska i autoritarna država*. Zagreb: Naprijed.
- Offe, Claus (1985): *Družbena moč in politična oblast*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Offe, Claus (2006): *The problem of legitimacy in the European polity: is democratization the answer?* V Colin Crouch in Wolfgang Streek (ur.), *The Diversity of Democracy: Corporatism, Social Order and Political Conflict*, 175–204. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited.
- Smisman, Stijn (2004): *The constitutional labeling of »The democratic life of the EU«: representative and participatory democracy*. V Lynn Dobson in Andreas Follesdal (ur.), *Political Theory and the European Constitution*, 122–139. London, NY: Routledge.

VIRI:

- Dahrendorf, Ralf (2003): *Neskladje v demokraciji*, Project Syndicate, arhiv Dela.
- Rimska pogodba (1957): Dostopno prek: www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=1296&lang=sl, 5. 9. 2009
- Enotna evropska listina (1986): Dostopno prek: <http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=1296&lang=sl>, 5. 9. 2009
- Maastrichtska pogodba (1992): Dostopno prek: <http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=1296&lang=sl>, 5. 9. 2009
- Amsterdamska pogodba (1997): Dostopno prek: <http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=1296&lang=sl>, 5. 9. 2009
- Pogodba iz Nice (2001): Dostopno prek: <http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=1296&lang=sl>, 5. 9. 2009
- Pogodba o ustavi za Evropo (2004): Dostopno prek: <http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=1296&lang=sl>, 5. 9. 2009
- Lizbonska pogodba (2007): Dostopno prek: <http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=1296&lang=sl>, 5. 9. 2009